

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Ridder, J.M. den

Citation

Ridder, J. M. den. (2014, November 12). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/29715>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/29715> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ridder, Jozefina Maria (Josje) den

Title: Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden

Issue Date: 2014-11-12

6 Slotbeschouwing: de rol en toekomst van ledenpartijen in de representatieve democratie

Ongeveer 2,5% van de kiesgerechtigde bevolking in Nederland is lid van een politieke partij. Op 1 januari 2014 zijn dat 308.846 mensen, op 1 januari 2008 waren dat er 308.925. Partijleden vormen aldus een in kwantitatief opzicht bescheiden groep binnen het electoraat. Maar die leden spelen wel een belangrijke rol in de representatieve democratie. Het zijn immers de leden die de politieke partijen als 'pijlers' van de representatieve democratie organiseren, het is de groep leden waaruit kandidaten voor vertegenwoordigende en bestuurlijke functies worden gerekruteerd, en het zijn de leden die mede bepalen wat het programma wordt en wie de lijsttrekker van hun partij wordt bij verkiezingen.

Dat de keuzes van partijleden niet alleen de toekomst van de eigen partij bepalen, maar indirect het partijpolitieke landschap van Nederland als geheel, bewijzen bijvoorbeeld de lijsttrekkersverkiezingen in de VVD in 2006. Bij die verkiezingen gaat de strijd tussen de 'liberale' Mark Rutte en de 'conservatieve' Rita Verdonk. Terwijl Verdonk hoge ogen gooit in peilingen onder VVD-kiezers, kiezen de VVD-leden Rutte nipt als lijsttrekker. De VVD verliest bij de Tweede Kamerverkiezingen, maar Rutte behoudt het politiek leiderschap. Na aanhoudende kritiek op dat leiderschap en de koers van Rutte, moet Verdonk uiteindelijk de VVD-fractie verlaten. Rutte blijkt bij de verkiezingen van 2010 succesvol: de VVD wordt de grootste partij en Rutte de eerste liberale premier sinds 1918. Met de nipte meerderheid voor Rutte kiezen VVD-leden in 2006 dus niet alleen hun lijsttrekker en de partijkoers, ze beïnvloeden op termijn ook de landelijke politieke verhoudingen. Hoewel we natuurlijk niet weten hoe het zou zijn gegaan als de leden Verdonk hadden gekozen, is het nauwelijks voorstelbaar dat Rutte in 2010 (en 2012) premier van Nederland zou zijn geworden als de VVD-leden in 2006 in

meerderheid tot een andere keuze waren gekomen. De groep partijleden, hoe klein in getal misschien ook, doet ertoe, zo blijkt uit dit enkele voorbeeld.

In deze studie staan leden van Nederlandse partijen centraal. Het gaat daarbij om partijleden in formele zin: mensen die als lid geregistreerd staan bij een politieke partij en ledenrechten en -plichten hebben. Hun motieven, achtergronden en opvattingen zijn in voorgaande hoofdstukken geanalyseerd en beschreven, voornamelijk op basis van het Leidse Partijledenonderzoek (LPO) van 2008, een enquêteonderzoek onder leden van GroenLinks, PvdA, D66, ChristenUnie, CDA, VVD en SGP.¹ Voor leden van PvdA, D66, CDA en VVD hebben we tevens de gegevens van 2008 vergeleken met gegevens van partijledenonderzoeken uit 1986 en 1999.

In de voorgaande hoofdstukken stond steeds één thema centraal. Na een introductie van de Nederlandse politieke partijen en hun leden bekeken we de eensgezindheid *binnen* partijen, de verdeeldheid *tussen* partijen, en de gelijkenis en congruentie tussen leden, kiezers en Kamerleden. In dit laatste hoofdstuk bekijken we de bevindingen uit die voorgaande hoofdstukken vanuit het ruimere perspectief dat in het eerste hoofdstuk werd geschetst: wat is de bijdrage die leden (kunnen) leveren aan het functioneren van partijen in de representatieve democratie?

6.1 Partijleden: schakels of obstakels in de representatieve democratie?

West-Europese democratieën zijn partijendemocratieën, waarin democratische representatievorm krijgt via partijen. Die partijen zijn vrijwel allemaal ledenpartijen, waarin leden meer of minder zeggenschap hebben over de koers, de kandidaten en het publieke gezicht van de partij. Zij kunnen bovendien optreden als intermediair tussen kiezers en gekozenen en leveren een bijdrage aan representatie door en de competitie tussen politieke partijen. Dat is althans het positieve perspectief.

In het wetenschappelijke en maatschappelijke debat is er echter discussie over de rol van partijleden in de representatieve democratie. Sommigen zijn negatief over die rol, omdat zij menen dat een ware democratie een directe democratie is waarin geen plek is voor intermediaire organisaties en hun leden. Anderen hebben empirisch gefundeerde kritiek op de suggestie dat leden in de praktijk een positieve bijdrage leveren. Zij wijzen er bijvoorbeeld op, dat er simpelweg steeds minder en mogelijk te weinig leden zijn die een bijdrage kunnen leveren, of dat leden door maatschappelijke en technologische veranderingen niet meer noodzakelijk zijn voor de vervulling van aan partijen toegeschreven functies. Een andere bedenking heeft betrekking op de achtergronden en opvattingen van leden. Het beeld bestaat, dat leden van dezelfde partij verdeeld zijn over belangrijke kwesties, dat leden van verschillende partijen een politieke kaste vormen en inhoudelijk nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn, en dat leden ideologisch radicaal zijn en daardoor een wig drijven tussen kiezers en gekozenen. Vertegenwoordigers van de ledenloze

¹ SP en PvdD weigerden deel te nemen aan dat onderzoek en de leden van die partijen zijn in deze studie dus – helaas – buiten beschouwing gebleven. De PVV kent naast Wilders geen natuurlijk personen als partijlid.

partij PVV vinden partijleden precies in dit licht een “stoorzender in het contact tussen partijtop en kiezer” (Vossen 2013: 180).

Deze laatste bedenking over de achtergronden en opvattingen van leden, die veel breder leeft dan onder de partijleiding van de PVV, staat in deze studie centraal. De vraag is **in hoeverre leden van Nederlandse partijen bijdragen aan het functioneren van politieke partijen in de representatieve democratie in termen van eensgezindheid, verdeeldheid en congruentie**. Een ledenbestand dat intern eensgezind is, zich onderscheidt van ledenbestanden van andere partijen en waarvan de leden in termen van achtergronden en opvattingen lijken op kiezers en Kamerleden van dezelfde partij, draagt bij aan het vermogen van partijen om competitie vorm te geven en kiezers te representeren. Een intern verdeeld en extern onvoldoende onderscheidend ledenbestand dat wat betreft demografische en inhoudelijke samenstelling afwijkt van kiezers en Kamerleden, zet dat vermogen onder druk.

Tot welke inzichten hebben de analyses en resulterende bevindingen in deze studie geleid aangaande de rol die partijleden kunnen spelen? Moeten leden in staat geacht worden om op te treden als nuttige *schakels* in de representatieve democratie, of moeten we hen beschouwen als hinderlijke *obstakels*, die de competitie tussen en de representatie door politieke partijen bemoeilijken?

Leden van dezelfde partij zijn onderling eensgezind

Om de representatieve partijendemocratie goed te laten functioneren, is het belangrijk dat partijen herkenbare en duidelijke posities innemen. Een zekere mate van interne eensgezindheid is daarbij een belangrijke voorwaarde en draagt eraan bij dat een partij herkenbaar is voor kiezers, standpunten kan omzetten in beleid en, in meerpartijenstelsels zoals het Nederlandse, in staat is tot stabiele samenwerking met andere partijen (zie o.a. Laver en Schofield 1998: 16; Whiteley en Seyd 2002: 94; Adams et al. 2006: 515). Het is daarbij feitelijk de vraag in hoeverre er sprake is van eensgezindheid binnen Nederlandse politieke partijen. De literatuur over partijmodellen impliceert dat hedendaagse ledenpartijen weinig inhoudelijk coherent zijn. In de literatuur over de opkomst van een nieuwe conflictdimensie in de Nederlandse politiek wordt zelfs verwacht en gedacht dat dit conflict dwars door gevestigde partijen heen zou lopen en die partijen intern sterk zou verdelen. Deze literatuur geeft, gevoed door talrijke voorbeelden van interne verdeeldheid in de politieke praktijk, meer dan voldoende aanleiding voor vragen over de eensgezindheid binnen partijen.

In hoofdstuk 3 bekeken we de mate en aard van de eensgezindheid onder leden van Nederlandse partijen ten aanzien van acht politieke vraagstukken en de overkoepelende links-rechtsoriëntatie. Ten aanzien van geen enkel vraagstuk zijn leden van dezelfde partij verdeeld in inhoudelijk tegengestelde kampen, waarbij een deel van de partij de ene oplossingsrichting voorstaat en het andere deel de tegenovergestelde kant op wil. Voor een eensgezinde uitstraling zou die situatie onwerkbaar en onwenselijk zijn, omdat het kan zorgen voor grote verschuivingen in de koers van de partij of bij kiezers tot onzekerheid leidt over de oplossing die de partij voorstaat. Vanuit het perspectief van intern eensgezinde partijen met een herkenbare opstelling is het dan ook positief te waarderen, dat er binnen geen

enkele onderzochte partij ten aanzien van geen enkel onderzocht vraagstuk sprake is van scherpe polarisatie.

Partijleden blijken relatief eensgezind over de in de Nederlandse politiek belangrijk te achten kwesties. Over sommige vraagstukken is die eensgezindheid zelfs zeer groot, zoals ten aanzien van euthanasie binnen de seculiere partijen en de SGP. Bij andere kwesties zijn er nuanceverschillen binnen partijen, maar denken leden zoals gezegd desalniettemin aan dezelfde oplossingsrichting. Dat geldt in de meeste partijen voor de vraagstukken rondom inkomensverdeling, sociale uitkeringen, criminaliteit, militaire missies en de overkoepelende links-rechtsoriëntatie. Ten aanzien van de integratie van minderheden is de onderlinge eensgezindheid echter geringer; ten aanzien van Europese eenwording en kerncentrales is er zelfs eerder sprake van verdeeldheid. Leden van PvdA, GroenLinks en ChristenUnie en in mindere mate D66, CDA en VVD zijn weinig eensgezind over de integratie van allochtonen en zijn verdeeld over Europese eenwording. Die verdeeldheid is in de periode 1999-2008 groter geworden. De SGP is van de onderzochte partijen de meest eensgezinde.

De verdeeldheid binnen partijen ten aanzien van specifieke vraagstukken is overigens niet eenvoudig te herleiden tot verschillen in achtergronden, activisme of lidmaatschapsmotieven van individuele leden. Het is niet zo dat jongeren structureel tegenover ouderen staan, actieve leden sterk van mening verschillen met minder actieve leden, of dat ideologen en pragmatici er tegengestelde opvattingen op na houden. Ook zijn er binnen partijen geen structurele inhoudelijke demarcaties te zien. Daarvan zou sprake zijn als de verdeeldheid ten aanzien van het ene thema samenhangt met verdeeldheid over andere thema's en steeds dezelfde groepen leden tegenover elkaar staan. Binnen partijen kunnen weliswaar inhoudelijke subgroepen of richtingen worden onderscheiden, maar die verschillen niet van mening op alle onderzochte aspecten en zijn intern weinig homogeen.

Gezien de relatief grote interne eensgezindheid onder partijleden moeten zij geacht worden bij te kunnen dragen aan een eensgezinde uitstraling van hun partij. Leden van dezelfde partij blijken over de meeste kwesties behoorlijk eensgezind en staan in grote lijnen dezelfde oplossing voor. Er zijn binnen partijen echter kwesties die in potentie een eensgezinde uitstraling verminderen: dat geldt voor de vooralsnog latente kwestie van kernenergie en voor de politiek manifeste kwesties van integratie van minderheden en voortgaande Europese eenwording.

Leden van verschillende partijen zijn inhoudelijk niet 'één pot nat'

Een tweede voorwaarde voor een goed functionerende partijdemocratie is verdeeldheid *tussen* partijen. Duidelijk van elkaar te onderscheiden partijen zijn herkenbaar voor kiezers en maken betekenisvolle competitie en keuzes mogelijk. Sommigen zien inhoudelijke pluriformiteit als een wezenskenmerk van een partijdemocratie. Zowel in het wetenschappelijke als in het maatschappelijke debat, in Nederland en daarbuiten, is er discussie over de vraag hoe onderscheidend partijen en hun leden eigenlijk (nog) zijn. In Nederland bijvoorbeeld werd deze discussie begin jaren negentig prominent op de agenda gezet door de historicus J.W. Oerlemans in zijn beschouwing over de "een-partijstaat Nederland" (Oerlemans 1990). Oerlemans' centrale stelling is dat de Nederlandse democratie is verworden

tot een “gesloten systeem van partijleden”, waarin “de ideologische verschillen tussen de grote partijen inmiddels zo gering zijn geworden dat zij nauwelijks veel meer zijn dan ondergeschikte varianten van eenzelfde attitude”. Dat onderstreept het belang van de vraag of er op het niveau van partijleden wordt voldaan aan de voorwaarde van inhoudelijke verschillen tussen partijen. Als dat niet het geval is, zouden leden immers, als ze invloed uitoefenen op de kandidaten en de koers van de partij, de inhoudelijke pluriformiteit van partijen zeker niet bevorderen en mogelijk frustreren.

In hoofdstuk 4 keken we naar inhoudelijke verschillen tussen leden van diverse partijen en naar de aard van een eventueel gebrek aan verschil. Inhoudelijke verschillen kunnen zich op twee manieren voordoen. In de eerste plaats kunnen leden van mening verschillen over politieke kwesties, in die zin dat leden van de ene partij bijvoorbeeld voorstander zijn van kleinere inkomensverschillen en leden van de andere partij van grotere. In de tweede plaats kan er een verschil zijn in de mate waarin partijen belang hechten aan vraagstukken. Leden van de ene partij kunnen het vraagstuk van inkomensverschillen het meest belangrijk vinden, terwijl leden van een tweede partij andere prioriteiten hebben. Om inhoudelijke verschillen in beeld te krijgen, keken we zowel naar de gemiddelde opvatting van leden ten aanzien van politieke kwesties en de links-rechtsoriëntatie als naar het belang dat zij hechten aan bepaalde vraagstukken en doelen.

Uit de opvattingen en prioriteiten van de leden van de onderzochte partijen in 2008 blijkt, dat partijleden niet ‘één pot nat’ zijn maar er uiteenlopende inhoudelijke voorkeuren op na houden. Elke partij heeft een eigen, ‘unieke’ positie, doordat ofwel de opvattingen van leden afwijken van die van leden van andere partijen, ofwel leden andere thema’s belangrijk vinden. Dat unieke profiel geldt niet alleen voor partijen die de flanken van het politieke spectrum bezetten, zoals GroenLinks en SGP. Ook leden van ‘bestuurdersspartijen’ als PvdA, CDA en VVD houden er van elkaar te onderscheiden opvattingen op na. Een vergelijking van de gemiddelde posities van leden in 1986, 1999 en 2008 laat daarenboven zien dat er, anders dan in de literatuur wordt gesuggereerd, geen sprake is van duidelijke inhoudelijke convergentie van ledenpartijen.

De algemene conclusie van een eigen inhoudelijk profiel per partij laat onverlet dat er een aantal vraagstukken is, waarop verschillen tussen leden van verschillende partijen in 2008 relatief gering zijn. Zo zijn de opvattingen van de seculiere partijen ten aanzien van euthanasie nauwelijks te onderscheiden, ontlopen de meningen van leden van CDA en D66 op de economische dimensie elkaar niet veel, en is de spreiding van opvattingen van leden van GroenLinks, PvdA, D66, CDA en VVD over Europese eenwording bescheiden. En op SGP-leden na, vindt althans in 2008 de grootste groep leden in *alle* partijen het vraagstuk van integratie het meest urgent. Voor alle onderzochte kwesties samen, is er vooral aanzienlijk inhoudelijke gelijkenis tussen ChristenUnie en CDA, PvdA en GroenLinks, en PvdA en D66. Als een gebrek aan verschillen in opvattingen van leden een probleem zou zijn, dan is dat ten aanzien van deze vraagstukken en deze partijen, al verschillen ook deze koppels van partijen van elkaar. Zo verschillen leden van ChristenUnie en CDA van mening over de euthanasiekwestie, vinden leden van GroenLinks het milieu veel belangrijker dan leden van de PvdA, en hechten leden van D66 meer

waarde aan de EU en individuele vrijheid, waar voor PvdA'ers sociaaleconomische kwesties het meest belangrijk zijn.

Als leden invloed uitoefenen op de koers en de kandidaten van de partij, moeten zij aldus in staat geacht worden om bij te dragen aan inhoudelijk van elkaar te onderscheiden en geprofileerde partijen. Tussen leden van sommige partijen is er ten aanzien van één of meer vraagstukken inhoudelijke verwantschap en sommige ledenbestanden zijn inhoudelijk meer aan elkaar verwant dan andere, maar elke partij heeft wat haar leden betreft een eigen profiel.

Opvattingen van kiezers lijken vaker op die van partijleden dan op die van Kamerleden
Een derde voorwaarde voor een goed functionerende representatieve democratie is inhoudelijke overeenstemming tussen kiezers en gekozenen, opdat de opvattingen van kiezers worden vertegenwoordigd en omgezet in beleid. Er moet, met andere woorden, een zekere mate van congruentie zijn tussen de opvattingen van kiezers en partijen. Leden kunnen daarbij een rol spelen. Met hun zeggenschap over de koers en kandidaten kunnen zij ervoor zorgen, dat partijen voeling houden met de wensen van kiezers (Koole 1992: 421). Als hun achtergronden en opvattingen echter te zeer afwijken van die van de kiezers, kunnen ze ervoor zorgen dat de partij van haar kiezers vervreemdt. De veronderstelling in de literatuur en het maatschappelijke debat is, dat dit laatste het geval is. De opinieverdeling van kiezers, leden en verkozen volksvertegenwoordigers zou verlopen volgens een *curvilineaire* structuur (May 1973), waarbij de opvattingen van kiezers en volksvertegenwoordigers relatief dicht bij elkaar liggen, terwijl leden 'ideologische radicalen' met afwijkende opvattingen zijn (zie Scarrow 2000: 132). Om voor de Nederlandse casus te weten te komen of leden bijdragen aan de overeenstemming tussen kiezers en partijen, is het aldus van belang om zicht te krijgen op de congruentie van leden met kiezers en Kamerleden. Ook voor andere schakelfuncties van leden zijn (demografische) gelijkenis en (inhoudelijke) congruentie van belang: leden die op kiezers lijken, zijn waarschijnlijk beter in staat op te treden als sensoren in de maatschappij enerzijds en als ambassadeur van hun partij anderzijds.

In hoofdstuk 5 hebben we bekeken hoe het is gesteld met de gelijkenis en congruentie van leden met kiezers en Kamerleden van dezelfde partij. We vergeleken de demografische profielen door te kijken naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau en inhoudelijke overeenstemming door opvattingen te onderzoeken over vijf politieke kwesties en in termen van links-rechtsoriëntatie. Deze congruentie brachten we in kaart door enerzijds te kijken naar de gemiddelde opvattingen van leden, kiezers en Kamerleden en anderzijds de volledige opiniedistributies van de drie geledingen te bestuderen.²

De demografische samenstelling van het ledenbestand van partijen blijkt fors af te wijken van de kiezers van dezelfde partij: leden zijn gemiddeld ouder, vaker man en in alle partijen behalve de SGP hoger opgeleid. Ook in vergelijking met Kamerleden zijn leden gemiddeld ouder en vaker man (met uitzondering van

2 Dit laatste deden we vanwege beperkingen in de data slechts voor PvdA, D66, CDA en VVD.

SGP-leden), maar het aandeel hogeropgeleiden onder leden is lager dan onder Kamerleden. In grote lijnen blijken kiezers meer op Kamerleden dan op leden te lijken als het gaat om geslacht en gemiddelde leeftijd, maar meer op partijleden als we kijken naar opleidingsniveau en de hele leeftijdsverdeling. Als we naar de gelijkenis tussen leden, kiezers en Kamerleden kijken, is er overigens geen sprake van een wetmatigheid dat leden de meest afwijkende geleding zouden zijn, noch voor het bestaan van een 'wet' van *increasing disproportion* (Putnam 1976: 37) waarin Kamerleden het meest afwijken. De gebrekkige gelijkenis tussen leden en kiezers kan ervoor zorgen, dat leden niet alle kiezersgroepen binnen de achterban van een partij even goed bereiken of dat kiezers zich niet herkennen in partijen.

De congruentie tussen leden, kiezers en Kamerleden is relatief groot. Kiezers, leden en Kamerleden van dezelfde partij hebben weliswaar zelden exact dezelfde (gemiddelde) opinie of opinieverdeling, maar er zijn geen vraagstukken waarop zij een substantieel andere beleidsrichting voorstaan. Er zijn evenmin duidelijke aanwijzingen dat deze congruentie in de loop der tijd kleiner is geworden. Op enkele uitzonderingen na (euthanasie bij de seculiere partijen, inkomensverschillen bij de VVD, Europese eenwording bij alle vier de partijen) is de congruentie tussen leden en kiezers groot en weerspiegelen leden de diversiteit die onder de kiezers van de eigen partij bestaat. Dat laatste doen zij aanzienlijk beter dan Kamerleden. Bovendien geldt dat als leden er al (iets) andere opvattingen op na houden dan kiezers, de congruentie tussen leden en kiezers groter is dan die tussen kiezers en Kamerleden. Als leden andere opvattingen hebben dan kiezers betekent dat dus niet automatisch dat zij de zwakste schakel zijn. Vaak kunnen zij er ook in die gevallen voor zorgen, dat de 'nabijheid' tussen kiezers en gekozenen toeneemt als partijen naar hun leden luisteren. Leden zijn slechts bij uitzondering 'ideologisch extreem' en zelfs als er sprake is van een *curvilineare* opiniestructuur, zijn de verschillen tussen kiezers, leden en Kamerleden beperkt. Invloed van leden op de koers en de kandidaten van een partij zal er in de regel niet toe hoeven leiden, dat de partijtop van zijn kiezers vervreemdt.

Potentiële problemen op de culturele dimensie

Een overeenkomst tussen de bevindingen over interne eensgezindheid, externe verdeeldheid en congruentie is, dat als er kanttekeningen geplaatst moeten worden bij de mogelijkheden van leden om bij te dragen aan intern eensgezinde, van elkaar verschillende, representatieve partijen, die kanttekeningen vooral betrekking hebben op de zogenoemde culturele dimensie in de Nederlandse politiek.³

De interne eensgezindheid ten aanzien van de integratie van allochtonen blijkt gering, vooral binnen GroenLinks, PvdA en ChristenUnie; ten aanzien van Europese eenwording is er sprake van verdeeldheid in alle onderzochte partijen behalve bij de SGP. De meningen over deze kwesties zijn weliswaar niet sterk gepolariseerd, maar er is behoorlijke diversiteit. En voor zover er binnen partijen subgroepen of tendenties te vinden zijn, verschillen zij vooral van mening over

3 Die dimensie is hier geoperationaliseerd middels opvattingen over integratie van allochtonen en over Europese eenwording.

dergelijke culturele vraagstukken. Zo kunnen we binnen GroenLinks, PvdA en D66 leden met een 'open' houding op de culturele dimensie onderscheiden van leden met een minder open houding. Binnen de VVD staan leden met een 'gesloten' houding tegenover leden met een minder gesloten houding. Culturele thema's, of zo men wil: identiteitsvraagstukken, kunnen een vruchtbare voedingsbodem zijn voor intern debat, maar hebben als mogelijk gevolg dat het voor kiezers minder duidelijk is waar partijen heen willen met Nederland en de Nederlanders.

Die onduidelijkheid wordt mogelijk versterkt door de gebrekkige verdeeldheid tussen de onderzochte ledenpartijen ten aanzien van deze vraagstukken. Hoewel het over de hele linie niet zo is dat de diverse ledenbestanden uitwisselbaar zijn als het gaat om opvattingen over integratie van minderheden en Europese eenwording, is de verdeeldheid tussen leden van diverse partijen vooral ten aanzien van voortgaande Europese eenwording relatief gering. De opvattingen van leden van D66, GroenLinks, PvdA, CDA en VVD ontlopen elkaar iets, maar niet veel. De gemiddelde posities van die partijen en de opiniedistributies liggen dicht bij elkaar.

De congruentie tussen leden, kiezers en Kamerleden is over het geheel gezien groot, maar Europese eenwording is een van de thema's waarop de congruentie geringer is. Leden van PvdA, D66 en CDA neigen gemiddeld meer dan hun kiezers naar de opvatting dat Europese eenwording verder moet gaan. De opiniedistributies van leden en kiezers lijken meer op elkaar, wat erop duidt dat de verdeeldheid onder leden eveneens aanwezig is onder kiezers van de partij. Leden blijken in ieder geval in staat de diversiteit die er onder kiezers is, te weerspiegelen. Bovendien doen zij dat, anders dan in de literatuur wordt verwacht, ten aanzien van deze kwesties niet slechter dan Kamerleden. Interne verdeeldheid kan problematisch zijn vanuit het perspectief van eensgezinde partijen. Vanuit het perspectief van leden als schakels tussen kiezers en gekozenen is het wellicht minder problematisch.

De nieuwe conflictdimensie in de West-Europese politiek kan in potentie dus problematisch zijn voor gevestigde (bestuurders)partijen. De vraagstukken die samenhangen met deze dimensie sluiten niet naadloos aan bij de fundamenteën van de oude partijen en de scheidslijnen van de jaren vijftig en zestig (Safran 2009: 548, zie ook Kriesi et al. 2008). Voor zover er problemen zijn met de schakelfuncties van leden of als in de toekomst dergelijke problemen ontstaan, dan zullen die zich waarschijnlijk voordoen op de culturele dimensie, eerst en vooral ten aanzien van Europese aangelegenheden.

Beeld van partijleden als obstakels overdreven

Sinds het ontstaan van ledenpartijen is er discussie over de vraag hoe wenselijk partijen en partijleden vanuit democratisch oogpunt zijn. Steeds weer is er de suggestie of het vermoeden dat leden partijen belemmeren bij het vervullen van hun democratische functies van competitie en representatie. Leden zouden de competitie van herkenbare en onderling verschillende partijen in de weg staan, omdat ze intern te veel verdeeld en extern te weinig verdeeld zijn. Ze zouden de representatie van kiezers bemoeilijken, omdat hun opvattingen en achtergronden te veel zouden afwijken van die van kiezers en volksvertegenwoordigers, waardoor leden slechte ambassadeurs zouden zijn en hun invloed binnen partijen ervoor

zou zorgen dat kiezers en volksvertegenwoordigers van elkaar vervreemden. Leden zouden, kortom, geen schakels maar obstakels in de keten van de representatieve democratie zijn.

De bevindingen van deze studie wijzen erop, dat althans voor Nederland dit beeld van partijleden als obstakels feitelijk onjuist of op zijn minst sterk overdreven is. Over het algemeen zijn leden onderling behoorlijk eensgezind en nemen ze gezamenlijk een inhoudelijke positie in die afwijkt van de positie van de leden van andere partijen. Hoewel hun demografische profiel afwijkt, komen opvattingen van leden overeen met die van kiezers en Kamerleden van hun partij. Leden zijn 'ideologische extremen' die hun partij van kiezers vervreemden noch door eigenbelang gedreven opportunisten die inhoudelijk één pot nat vormen. En in die gevallen waarin leden er iets andere opvattingen op na houden dan de kiezers van hun partij, blijken ze veelal dichter bij kiezers te staan of de diversiteit onder kiezers beter te weerspiegelen dan Kamerleden van hun partij. Als leden al andere opvattingen hebben dan kiezers, betekent het niet automatisch dat zij obstakels zijn: ook dan kan hun invloed op koers en kandidaten ervoor zorgen, dat hun partij in vertegenwoordigende organen dichter bij de eigen kiezers komt te staan. Leden kunnen een positieve bijdrage leveren aan het optreden van hun partij binnen de representatieve democratie.

6.2 Een herwaardering van partijleden en ledenpartijen

Becker en Cuperus (2003: 23-24) schetsen twee verhalen over politieke partijen. Het eerste is dat van verval: partijen vervullen hun functies niet meer, hebben steeds minder leden en slagen er minder goed in om kiezers aan zich te binden. Partijen doen er feitelijk niet meer toe. Het tweede verhaal gaat over machtige kartelpartijen, die het openbaar bestuur in een ijzeren greep houden. Maar of de conclusie nu is dat partijen er niet meer toe doen of dat ze almachtig zijn, het oordeel is in beide gevallen negatief. Becker en Cuperus noemen dat de partijpolitieke paradox.

Voor partijleden geldt een vergelijkbaar verhaal. Terwijl in de literatuur over partijleden een beeld wordt geschetst van leden die een bijdrage kunnen leveren aan het functioneren van partijen, is de dominante visie op leden minder positief. Enerzijds is er het beeld dat partijleden geen rol van betekenis spelen in de representatieve democratie. Het zijn er weinig, ze doen nauwelijks iets, en diegenen die actief zijn, doen er niet toe, omdat hun macht is gemarginaliseerd door de top van de partij. Anderzijds is er een stroming die vindt dat de invloed van leden op de representatieve democratie negatief is. Leden doen er in dat perspectief wel degelijk toe, maar belichamen wat mis is met de politiek. Ze zijn uit op eigenbelang, het partijlidmaatschap is slechts een banencarrousel, en leden vormen een wereldvreemde kaste of politieke sekte. De tragedie van partijleden is dat zij er niet toe doen of niet deugen.

Deze studie laat zien dat dit oordeel in ieder geval niet correct is: leden voldoen aan de voorwaarden om competitie en representatie door partijen mogelijk te maken en kunnen zo een bijdrage leveren aan de representatieve democratie. Als leden in staat geacht moeten worden om een bijdrage te leveren aan de competitie tussen en representatie door partijen, dan is echter wellicht in meer algemene

zin een herwaardering nodig van hun rol in de partijdemocratie. Waar zou die algemene, meer brede herwaardering uit kunnen of moeten bestaan?

We beginnen met de vaststelling dat leden niet per se noodzakelijk zijn voor althans een deel van de functies die aan partijen worden toegeschreven. De communicatie met en socialisatie van kiezers verliep in het begin van de 20^e eeuw misschien via partijleden, maar dankzij de brede toegankelijkheid van het onderwijs en de opkomst van massamedia zijn leden voor deze functies minder belangrijk dan ze eerst waren. Leden kunnen partijen helpen bij het mobiliseren van kiezers, maar het is ook mogelijk om andere, meer kapitaalintensieve methodes in te zetten, waarbij via massamedia of door het inhuren van betaalde krachten kiezers worden bereikt. De financiering van politieke partijen, waar leden in Nederland nog altijd een substantiële bijdrage aan leveren, zou kunnen worden overgenomen door financiering door de overheid of vervangen door private financiering van mensen of bedrijven die geen formele relatie met de partij hebben. Als partijleden deze en andere functies niet meer vervullen, bijvoorbeeld omdat partijen geen ledenpartijen zijn maar het model van de ledenloze *businessfirm* partij of de PVV aanhangen, heeft dat echter gevolgen voor de manier waarop de representatieve democratie zal functioneren.

Partijen met ledenorganisaties zijn in de regel breed georganiseerde partijen, die op uiteenlopende politieke niveaus actief zijn. De partij is meer dan alleen de parlementaire fractie, maar heeft een bredere achterban die bestaat uit (inactieve) leden, mensen die afdelingen draaiende houden en volksvertegenwoordigers en bestuurders op diverse politieke niveaus. Deze breedte van ledenpartijen draagt bij aan de continuïteit en stabiliteit van de representatieve democratie en aan de mogelijkheden van burgers om deel uit te maken van die democratie (vgl. Koole 2001a).

Een brede ledenorganisatie zorgt voor organisatorische continuïteit en het voortbestaan van een partij. In tijden van electorale volatiliteit is een ledenorganisatie een relatief stabiele factor die een partij in staat stelt uit een (niet al te diep) electoraal dal te klimmen en te blijven voortbestaan. Als een partij het in electoraal opzicht op het ene politieke niveau slecht doet, blijft ze mogelijk nog op andere niveaus vertegenwoordigd en is er een ledenorganisatie die met menskracht en financiële steun zorgt dat de partij blijft draaien. Daarnaast draagt een ledenorganisatie bij aan de stabiliteit van een organisatie, omdat een ledenbestand kan worden gezien als een robuuste manier om besluitvorming vorm te geven. Een vereniging stelt statuten op en creëert daarmee een manier om gezamenlijk beslissingen te nemen over de aard van de vereniging, kandidaten en koers en om betrokkenen aan die beslissingen te committeren. De opgestelde statuten geven richting en houvast, waarbij het onder meer mogelijk is om onvrede over de gang van zaken naar voren te brengen, die aan de orde te stellen en gezamenlijk tot een oordeel te komen. Hoewel het natuurlijk voor kan en zal komen dat mensen zich niet bij deze besluiten neerleggen en de partij verlaten, is een ledenpartij op de langere termijn een manier om onvrede en inspraak te organiseren en te kanaliseren. De stabiliteit van partijen zorgt ervoor dat partijen aanspreekbaar zijn op hun daden, daarvoor verantwoording kunnen afleggen en dat de politiek tot op zekere hoogte kenbaar en voorspelbaar is (zie ook Kölln 2014: 50).

Ledenpartijen zorgen ook voor inhoudelijke continuïteit. Ze zijn in staat om op uiteenlopende politieke niveaus (lokaal, regionaal, landelijk, Europees) aanwezig te zijn en brengen een verbinding tussen politieke niveaus tot stand. Die verbinding impliceert dat op diverse politieke niveaus dezelfde partijen aanwezig zijn die worden gedreven vanuit dezelfde beginselen, wat zorgt voor inhoudelijke herkenbaarheid en voorspelbaarheid. Juist in tijden van electorale volatiliteit kunnen leden zorgen voor inhoudelijke continuïteit, doordat zij het ideologische anker van de partij zijn. Terwijl de samenstelling van de kiezersachterban van verkiezing tot verkiezing (en van peiling tot peiling) verschilt, is de samenstelling van het ledenbestand relatief stabiel. Leden hebben er met hun aanmelding blijk van gegeven de beginselen van de partij te steunen en zijn in een steeds veranderende electorale context belangrijk om de partij op koers te houden en de politieke top bij de les te houden als dat wenselijk of nodig is. Als partijen alleen afgaan op kiezers en tussen verkiezingen op opinieonderzoek, dan bestaat het gevaar dat ze met alle of in ieder geval vele, wisselende winden meewaaïen. Leden kunnen ervoor zorgen dat een partij een koers houdt die intern eensgezind gedragen is en verschilt van de koers van andere partijen, en zorgen daarmee voor inhoudelijke consistentie en continuïteit.

Naast de bijdrage van een ledenorganisatie aan de organisatorische en inhoudelijke continuïteit van partijen is er nog een belangrijke waarde van ledenpartijen: ledenpartijen zijn vehikels voor politieke participatie *voorafgaand* aan verkiezingen, maar vooral ook *tussen* verkiezingen. Kiezers hebben in beginsel eens in de vier jaar iets te zeggen over de landelijke politiek: als ze gaan stemmen bij Tweede Kamerverkiezingen. Via partijen kunnen kiezers (als lid) voorafgaand aan verkiezingen zeggenschap hebben over de kandidaten en het partijprogramma (direct of indirect). Ledenorganisaties zijn een belangrijke *formele* manier waarop kiezers (die lid worden) tussen verkiezingen door zeggenschap kunnen hebben over en kunnen participeren in het politieke proces (vgl. Koole 2001a: 588). Door hun mening te laten horen, kunnen ze de vertegenwoordigers van de partij controleren en waar nodig bijsturen. Partijen die ledenorganisaties zijn, geven burgers de mogelijkheid om voortdurend te participeren in het politieke proces.

Partijen die *geen* stabiele buitenparlementaire ledenorganisatie hebben, zijn kwetsbaarder voor electorale volatiliteit en daardoor wellicht op langere termijn minder stabiel. Hoewel het voorbeeld van de PVV duidelijk maakt dat partijen zonder leden op zijn minst een aantal verkiezingen mee kunnen gaan, is het goed denkbaar dat zo'n partij een stevige electorale afstraffing minder gemakkelijk te boven komt. Een dergelijke partij, die vaak rond één leider is georganiseerd, is vanwege het gebrek aan een gezamenlijke besluitvormingsprocedure bovendien kwetsbaar voor interne onrust en het kan lastig zijn om een opvolgingskwestie zorgvuldig en naar tevredenheid te regelen (vgl. Vossen 2013: 221). Daarnaast is het voor zulke partijen moeilijker om een verbinding te maken tussen politieke niveaus. Met name de aanwezigheid op lokaal niveau is een probleem, omdat daarvoor veel menskracht nodig is (Voerman en Boogers 2008). Tot slot is het in partijen die geen leden hebben voor kiezers niet mogelijk om zich formeel te bemoeien met de partij. De partij is een gesloten bastion waarop burgers geen

invloed hebben,⁴ al zouden zij willen. Het stemmen bij verkiezingen is dan de enige mogelijkheid om deel te nemen aan de representatieve partijendemocratie.

Als partijen kortom geen leden zouden hebben, zou dat een fundamentele verandering met zich meebrengen in de manier waarop de representatieve democratie functioneert. Partijen zouden een meer ad hoc karakter krijgen, minder vaak een verbinding maken tussen politieke niveaus, de partijleider zou waarschijnlijk centraal staan en burgers zouden formeel geen invloed kunnen uitoefenen op de dragers van de democratie.

Los van de vraag hoe *wenselijk* zo'n ontwikkeling zou zijn,⁵ is het van belang om vast te stellen dat een representatieve democratie met partijen die geen democratisch georganiseerde ledenorganisaties zijn, op termijn anders zou functioneren. Partijen met ledenorganisaties zorgen voor een partijensysteem waarin zij verantwoording kunnen afleggen over hun optreden, aanspreekbaar zijn voor burgers (bij verkiezingen en tussentijds) en dragen daarmee bij aan de continuïteit en stabiliteit van politiek en democratie. De conclusie dat leden in beginsel een positieve bijdrage leveren aan het optreden van hun partij, opent de weg naar een meer genuanceerde discussie over de vraag wat het belang en de bijdrage is van ledenpartijen aan de democratie en wat de gevolgen zijn van alternatieve organisatievormen. Het voert te ver om deze discussie hier uitgebreid te voeren, een eerste aanzet is bij dezen gedaan.

Ledenpartijen in de toekomst?

Een van de belangrijkste punten van zorg over partijleden is echter nog niet besproken: het feit dat sinds de jaren zestig de ledentallen van Nederlandse politieke partijen sterk zijn gedaald en dat in het begin van de 21^e eeuw slechts 2,5% van de Nederlandse bevolking lid is van een partij. Ook als politieke partijen het ledenmodel handhaven en niet overstappen op het model van de ledenloze partij (aanbodkant), dan nog is het de vraag of dit model ook in de toekomst aansluit bij de wensen van burgers (vraagkant). Zonder burgers die lid willen worden, hun partij draaiende willen houden en hun stem willen laten horen, heeft het ledenmodel (en in het verlengde ervan mogelijk de representatieve democratie, vgl. Mair 2013) immers geen toekomst.

Een van de grootste uitdagingen voor ledenpartijen is het lage aantal (actieve) leden. In hoofdstuk 2 zagen we dat het aantal partijleden in Nederland is gedaald. In andere West-Europese landen is dat niet anders (Van Biezen et al. 2012). In het algemeen geldt dat mensen zich niet meer zo snel of vaak aansluiten bij grote organisaties, iets waar niet alleen partijen maar ook andere ledenorganisaties mee te maken hebben (Van de Berg en De Hart 2008). Kiezers zijn minder trouw aan

4 Althans niet op eigen initiatief. Het is natuurlijk denkbaar dat een ledenloze partij een open voorverkiezing houdt om kiezers formele zeggenschap te geven over de kandidaten, maar dat kan alleen op initiatief van de partij; kiezers hebben – anders dan leden in een ledenpartij – geen formele mogelijkheid om zeggenschap af te dwingen.

5 Sommigen vinden een model met ad hoc partijen wenselijk, omdat dit soort partijen een op enig moment urgent thema agenderen en ruimte laten aan nieuwe partijen als dat thema van de agenda verdwijnt. Ostrogorski (1970 [1902]: 658 e.v.) pleitte er meer dan honderd jaar geleden al voor.

één partij, bij een steeds grotere groep kiezers komen meer (inhoudelijk verwante) partijen in aanmerking voor hun stem. Hoewel er nog altijd meer trouwe kiezers zijn dan partijleden, ligt in deze situatie van electorale beweeglijkheid en verminderde behoefte aan collectieve identiteit een langdurige verbintenis met één partij niet voor de hand. Daarnaast kan de binding met diegenen die wel lid worden veranderen, bijvoorbeeld omdat de lidmaatschapsduur korter wordt en leden sneller in- en uitstromen, of omdat minder leden bereid zijn langdurig bestuurstaken op zich te nemen en liever bijdragen aan korte of heel specifieke projecten.

De dalende ledentallen en verminderde betrokkenheid bij partijen plaatsen partijen voor een uitdaging. Partijen zoeken dan ook naar nieuwe manieren om burgers bij een partij te betrekken, naast het stemmen bij verkiezingen. Zo zouden volgens Scarrow (2014, zie ook Dalton et al. 2011: 226) *multi speed parties* ontstaan, waarbij partijen uiteenlopende vormen van verbondenheid en participatie bieden. Naast het formele lidmaatschap zouden er allerlei andere relatietypen ontstaan, die minder veeleisend zijn (minder of geen contributie, geen ledenrechten), of zouden partijen proberen niet-leden meer bij hun partij te betrekken, bijvoorbeeld bij de besluitvorming over kandidaten in open voorverkiezingen. Het gevolg daarvan zou zijn dat de grens tussen leden en niet-leden vervaagt (vgl. Katz en Mair 1995: 21).

Nederlandse partijen lijken zich voorzichtig te ontwikkelen in de richting van *multi speed parties*, waarbij de betekenis van het partijlidmaatschap verandert en niet-leden vaker bij partijen worden betrokken (zie Van Holsteyn et al. 2014). Die ontwikkeling brengt enkele potentiële problemen met zich mee. In de eerste plaats kan de wens om niet-leden mee te laten besluiten over de kandidaten (en de koers) van de partij op gespannen voet staan met het idee van het ledenbestand als vast ankerpunt. Het is in zo'n situatie minder duidelijk wie 'de partij' vormen. In de tweede plaats kan een transformatie van het partijlidmaatschap naar een losser lidmaatschap om te voldoen aan de behoefte van burgers en aan te sluiten bij het meer volatile electoraat op gespannen voet komen te staan met de behoefte van partijen aan menskracht, al was het maar om de organisatie draaiende te houden. Het is de vraag of partijen met een losser lidmaatschap de middelen en menskracht kunnen mobiliseren om de interne democratie en tegenmacht te organiseren. Bovendien kunnen lossere lidmaatschapsvormen het formele lidmaatschap uithollen. Diegenen die nu formeel lid zijn maar zich vooral gedragen als donateurs zouden kunnen overstappen naar het lossere lidmaatschap en diegenen die actief lid zijn, kunnen zich afvragen wat de meerwaarde is van hun inzet als ook niet-leden mogen meepraten en meebeslissen (vgl. Voerman 2014). In de derde plaats is het de vraag hoe deze ontwikkeling zich verhoudt tot de geldende subsidiewetgeving, waarin strikt gedefinieerd is wat partijleden zijn: diegenen met rechten en plichten en die in ieder geval een minimumcontributie betalen. Nederlandse partijen die in aanmerking willen blijven komen voor subsidie en hun beroep op subsidie zo groot mogelijk willen maken, zullen zich aan die formele eisen willen houden.

6.3 Bijdrage van deze studie

Ondanks het feit dat de meeste West-Europese partijen, net als die in Australië en Canada, ledenpartijen zijn, waarin leden zeggenschap hebben over de koers en

kandidaten van de partij en daarmee een voorname rol spelen in de representatieve democratie, is er in de literatuur over partijen betrekkelijk weinig aandacht voor leden. Toch is onderzoek naar partijleden om ten minste drie redenen van belang. In de eerste plaats geven achtergronden, beweegredenen en opvattingen van leden inzicht in het profiel van diegenen die ledenpartijen vormen. In de tweede plaats is het vanwege de steeds meer directe en daarmee grotere zeggenschap van individuele leden relevant om te weten wat de opiniestructuur binnen partijen is en in hoeverre daarin variatie bestaat. Inzicht in die opiniestructuur helpt bij het begrijpen van interne besluitvormingsprocessen en geeft zicht op de voedingsbodem van intern conflict. Dat onderwerp blijft in onderzoek naar partijen vaak onderbelicht (Van Haute en Carty 2012: 886). In de derde plaats is inzicht in wat er zich binnen partijen afspeelt relevant, omdat wat er binnen partijen gebeurt, gerelateerd is aan de werking van het partijensysteem als geheel (vgl. Allern en Pedersen 2007: 69).

Te vaak blijven politieke partijen echter een *black box*, mede vanwege het gebrek aan goede gegevens. In deze studie is getracht om die *black box* te openen door inzicht te geven in de samenstelling en het inhoudelijke karakter van het ledenbestand van Nederlandse politieke partijen. Het doel van de studie was bovenal om een empirisch gefundeerde bijdrage te leveren aan het aanhoudende debat over het functioneren van ledenpartijen, meer specifiek over de vraag in hoeverre leden gezien hun achtergronden en opvattingen een bijdrage (kunnen) leveren aan de representatieve democratie. De hoofdconclusie – leden zijn niet de obstakels waarvoor sommigen hen houden – kan ervoor zorgen, dat er meer evenwicht in dat debat komt en de rol van partijleden genuanceerder wordt bekeken, door wetenschappers, door politici en politiek commentatoren, door partijen en door burgers.

Daarnaast is getracht een bijdrage te leveren aan de kennis van partijleden door enkele in ledenonderzoek relatief nieuwe onderwerpen te exploreren (interne eensgezindheid en externe verdeeldheid) en een ‘oud’ onderwerp (leden als ideologisch afwijkend) nogmaals te onderzoeken. De in partijledenonderzoek meest geteste (en: verworpen) hypothese is die van May. De plausibiliteit van zijn ‘Wet’ is echter kennelijk zo sterk, dat deze steeds weer opduikt en relevant blijft, mogelijk omdat de kern ervan aansluit bij diepgewortelde ideeën of intuïties in het maatschappelijke debat. Ook in dit onderzoek is aangetoond dat de wetmatigheid dat partijleden ideologische sterk afwijken feitelijk niet klopt. We lieten daarnaast zien, dat de politiekinhoudelijke nabijheid tussen leden, kiezers en Kamerleden niet alleen moet worden onderzocht met maten van centrale tendenties, maar dat daarbij de hele opinieverdeling en diversiteit aan opinies moet worden bekeken, omdat dit tot andere conclusies en een andere waardering van partijleden leidt.

De ambitie van deze studie is een verbinding te leggen tussen wat er binnen partijen speelt en de representatieve democratie. De bevindingen uit deze studie zijn echter ook relevant voor ledenonderzoek als zodanig. In de voorgaande hoofdstukken is het profiel van diegenen die lid zijn van Nederlandse partijen beschreven en is gebleken dat de profielen van leden van uiteenlopende partijen in sommige opzichten erg op elkaar lijken, terwijl ze op andere punten sterk verschillen. Verschil is er bijvoorbeeld in opvattingen, terwijl de meeste partijen met elkaar gemeen hebben dat leden gemiddeld relatief oud, vaker man en hogeropgeleid zijn.

De SGP is op dat punt – en op andere gebieden – de meest onderscheidende partij. Met name de hoofdstukken over interne eensgezindheid en congruentie hebben daarnaast inzicht gegeven in de interne verhoudingen van partijen: tussen leden onderling en tussen kiezers, leden en Kamerleden van dezelfde partij. De relatieve interne eensgezindheid maakt duidelijk dat die onderlinge relaties niet explosief zijn. Er zijn geen ‘vaste’ groepen leden die bij elk onderdeel tegenover elkaar staan en ten aanzien van de meeste vraagstukken is men het binnen een partij in ieder geval eens over de oplossingsrichting. Partijsplitsingen liggen, althans voor de hier bestudeerde partijen en vraagstukken, niet voor de hand.

Bijzonder in deze studie is dat we getracht hebben ontwikkelingen onder partijleden in de periode 1986-2008 in kaart te brengen. Ontwikkelingen door de tijd blijven in ledenonderzoek vaak onderbelicht, omdat systematisch empirisch ledenonderzoek een relatief korte traditie heeft, bijvoorbeeld in vergelijking met onderzoek onder kiezers. De vergelijking door de tijd laat zien dat, ondanks de daling van het aantal leden, de veranderingen in de ledenbestanden van partijen opmerkelijk beperkt zijn. De sociaaldemografische samenstelling van het ledenbestand verandert wel. Dit komt deels door veranderingen in de rest van de maatschappij, zoals een gestegen opleidingsniveau en de vergrijzing, maar er zijn geen aanwijzingen dat leden steeds minder ideologisch gemotiveerd zijn, dat ze onderling verdeelder worden, dat leden van diverse partijen meer op elkaar gaan lijken, of dat de gelijkenis of congruentie van leden met kiezers en Kamerleden kleiner wordt.⁶

Voor het Nederlandse onderzoek naar partijleden is het nieuwe van deze studie dat, althans voor 2008, leden van GroenLinks, ChristenUnie en SGP in het onderzoek zijn betrokken. Naar leden van GroenLinks en ChristenUnie werd eerder onderzoek gedaan (zie o.a. Lucardie en Van Schuur 2006, 2010; Jager-Vreugdenhil en Kuiper 2006), maar deze partijen waren niet eerder onderdeel van vergelijkend partijledenonderzoek. Datzelfde geldt voor de SGP. Die uitbreiding met in electoraal opzicht kleinere partijen is nuttig om inzicht te krijgen in verschillen tussen partijen, groot en klein. Het zijn daarnaast tegenwoordig ook de electoraal kleine partijen die bij formaties of tussenformaties coalities effectief steunen en inzicht in hun interne structuur is daarmee relevant voor de dynamiek in de Nederlandse politiek.

Een beperking van deze studie is dat niet alle in de Tweede Kamer aanwezige ledenpartijen erin vertegenwoordigd zijn. Een tweede beperking is dat het onderzoek waarop deze studie grotendeels is gebaseerd plaatsvond in 2008, bij het schrijven van deze conclusie ongeveer vijf jaar geleden. Dat de gegevens iets ouder zijn, is niet als vanzelf problematisch: de veronderstelde verwachtingen en verbanden zijn waarschijnlijk robuust en tot op zekere hoogte niet aan snelle veranderingen onderhevig. We hebben een beeld geschetst van ledenpartijen in het begin van de 21^e eeuw. Voor de meeste onderzochte partijen ligt het niet

6 De vergelijking door de tijd bleef in deze studie overigens vanwege beperkingen aangaande beschikbare data, beperkt tot drie punten in de tijd (1986, 1999 en 2008) en vier partijen (PvdA, D66, CDA, VVD).

voor de hand om te veronderstellen dat de aard van het ledenbestand sinds 2008 substantieel of fundamenteel is veranderd. Opvattingen en gevestigde attitudes over politieke kwesties lijken redelijk stabiel en de omvang van het ledenbestand veranderde sinds 2008 niet heel erg. Uitzondering hierop is wellicht D66, waar het ledental tussen 2008 en 2013 bijna verdubbelde. Een derde beperking is dat het hier secundair onderzoek betreft: de gegevens zijn niet specifiek verzameld met het oog op de centrale onderzoeksvraag. Dat houdt in, dat de onderzoeksvragen beantwoord dienden te worden met beschikbare vragen en gegevens. Concreet betekent het dat opvattingen van partijleden in beeld zijn gebracht aan de hand van zogenoemde issue-vragen, die zouden staan voor belangrijke dimensies in de Nederlandse politiek, en de overkoepelende links-rechtsoriëntatie. Hiervoor geldt dat er sprake is van interne eensgezindheid en externe verdeeldheid, wat relevant is om de partijpolitieke dynamiek in Nederland in kaart te brengen. Het is echter niet geheel ondenkbaar dat op meer concrete vraagstukken en problemen, die mogelijk achter deze dimensies schuilgaan of betrekking hebben op nog andere dimensies, een completer beeld van het Nederlandse partijpolitieke landschap geschetst had kunnen worden. Dit soort concrete vraagstukken zijn niet in het LPO opgenomen – en wat niet is, kan niet via een secundaire analyse worden bestudeerd.

6.4 Aanknopingspunten voor toekomstig onderzoek

Om de rol van leden in diverse partijen en veranderingen in het ledenbestand in kaart te brengen, is het van belang dat het partijledenonderzoek wordt voortgezet, bij voorkeur onder alle of althans zoveel mogelijk partijen. Om vergelijkingen door de tijd mogelijk te maken, dienen vragen uit reeds gehouden partijledenonderzoeken te worden herhaald. Het gaat dan vooral om vragen over motieven om lid te worden, activisme en opvattingen over politieke vraagstukken en het (interne) functioneren van de partij. Naast deze herhaling van deze nog steeds relevante vragen, zou in ledenenquêtes en ledenonderzoek in brede zin aandacht moeten zijn voor nieuwe vragen en onderwerpen. Hieronder staan enkele suggesties voor toekomstig ledenonderzoek.

In de eerste plaats zou toekomstig onderzoek zich kunnen richten op de vraag naar de bijdrage van partijleden in termen van eensgezindheid, verdeeldheid en congruentie in een tweepartijstelsel of in andere stelsels met substantieel minder politieke partijen dan in Nederland. Deze studie heeft in het bijzonder waar het de geanalyseerde data en behandelde partijen betreft, betrekking op de Nederlandse casus, waarmee de bijdrage van partijleden in een (extreem) meerpartijstelsel werd onderzocht. Het ligt in de lijn der verwachting dat de uitkomsten van dit onderzoek ook zeggingskracht hebben in andere meerpartijstelsels. De partijdemocratie is daar, zo is dan de onderliggende redenering, op een vergelijkbare manier ingericht en partijen hebben te maken met dezelfde of althans sterk vergelijkbare uitdagingen en ontwikkelingen, zoals dalende ledentallen en meer directe zeggenschap voor leden. De uitkomsten van deze studie lijken echter aanmerkelijk lastiger te generaliseren naar tweepartijssystemen. De rol die interne eensgezindheid, externe verdeeldheid en representativiteit spelen bij het functioneren van die partijensystemen, waarbij burgers met wellicht toch

uiteenlopende opvattingen en visies in slechts twee voorname politieke huizen onderdak kunnen vinden, verschilt waarschijnlijk van meerpartijenstelsels en de verwachtingen over de mate van eensgezindheid, verdeeldheid en congruentie van leden derhalve evenzeer. In hoofdstuk 3 gaven we bijvoorbeeld aan dat partijen in tweepartijenstelsel eerder brede coalities zijn die verschillende groepen herbergen en de logische verwachting dient te zijn dat de mate van interne eensgezindheid onder leden in die partijen lager is. Dat heeft weer gevolgen voor verwachtingen over verschillen tussen partijen en voor de manier waarop diverse groepen in het electoraat door de leden worden vertegenwoordigd.

In de tweede plaats zou er aandacht moeten zijn voor de vraag hoe leden hun schakelfuncties vervullen en hoe zij aankijken tegen hun rol in de representatieve democratie. Het huidige onderzoek richt zich sterk op activiteiten die leden *als partijlid* uitvoeren, zoals het bezoeken van bijeenkomsten en het vervullen van partijpolitieke functies. Over rollen die leden op grotere afstand van hun partij in de maatschappij vervullen, weten we betrekkelijk weinig. We stelden in deze studie dat van de meeste leden bekend is dat ze partijlid zijn en dat uit hun lidmaatschap van andere organisaties een brede maatschappelijke betrokkenheid blijkt, maar daarmee houdt het inzicht in de brede maatschappelijke rol van leden op.

In de derde plaats zou er meer aandacht moeten komen voor de relatie tussen de (in)formele zeggenschap van leden en hun daadwerkelijke invloed. In deze studie hebben we ons gericht op de rol die leden *kunnen* spelen in de representatieve democratie. Een vraag die echter grotendeels onbeantwoord blijft, is in hoeverre leden die rol daadwerkelijk spelen en wat daarvan de impact is op andere burgers, op leden zelf, op de selectie van kandidaten, op de inhoudelijke koers van de partij en daarmee uiteindelijk op de representatieve democratie. De eerste vraag daarbij is wat leden daadwerkelijk doen in de maatschappij en hun partij en hoe zich dat manifesteert. De tweede vraag heeft betrekking op de gevolgen van dat handelen. Hebben leden daadwerkelijk invloed op hun medeburgers en op de kandidaten en de koers van hun partij? Hillebrand (1992) concludeerde dat de feitelijke invloed van leden op de kandidaatstelling midden jaren tachtig gering was. Het is de vraag hoe dat bijna vijfentwintig jaar later gesteld is, nu leden meer directe zeggenschap hebben gekregen. Is die invloed groter, of klopt de stelling van Katz en Mair (1995) dat, via afdelingen georganiseerde leden meer invloed hebben? Soortgelijke vragen zijn te stellen over de invloed van leden op de koers van hun partij (vgl. Zielonka-Goei 1989) of hun maatschappelijke impact.

In de vierde plaats zou onderzoek gedaan dienen te worden naar het imago van partijen en partijlidmaatschap. Als er zorgen zijn over de legitimiteit van partijen (vgl. ROB 1998, 2009; De Lange et al. 2014; Thomassen et al. 2014) en het lage aantal partijleden, dan is de vraag relevant hoe burgers aankijken tegen partijen en wat de betekenis is van 'partijlidmaatschap'. Uit enquêteonderzoek zoals dat van de Eurobarometer blijkt het vertrouwen in politieke partijen steevast laag, maar we weten niet precies wat er achter dit (gebrek aan) vertrouwen schuilgaat en waarom mensen weinig vertrouwen hebben in 'politieke partijen' als instituties. Inzicht in de betekenis van het partijlidmaatschap zou eveneens relevant zijn. Het gaat dan onder andere om de vraag welke associaties mensen hebben bij het woord 'partijlid' en wat het voor leden en niet-leden betekent om 'lid' te zijn. Een verwante vraag

is of burgers zich aan partijen zouden willen verbinden en zo ja, op welke manier precies. Zijn er vormen van partijpolitieke betrokkenheid voorstelbaar die tussen 'kiezer' en 'partijlid' zitten en beter aansluiten bij de wensen en behoeftes van burgers die misschien betrokken zijn, maar zich niet voor langere tijd formeel aan één partij willen committeren? Hoe verhouden die wensen zich met het model van de ledenpartij en het ledenvereiste dat we in Nederland kennen? Dergelijke vragen sluiten aan bij ontwikkelingen in de partijledenliteratuur, waarin men probeert zicht te krijgen op het ruimere repertoire van 'partijpolitieke participatie'.

Voor het partijledenonderzoek is het bovenal belangrijk dat er internationaal vergelijkend onderzoek komt. In deze studie is voor Nederland gezocht naar verschillen tussen partijen in de mate van eensgezindheid, maar het aantal onderzochte gevallen was beperkt, hoe zeer Nederland ook een echt meerpartijstelsel heeft en voor deze exercitie dus uitermate geschikt was. In internationaal onderzoek is het mogelijk om verwachtingen te toetsen voor nog meer partijen en voor ideologisch vergelijkbare partijen in een ander land en met een ander politiek systeem. Inzicht in diegenen die de pijlers van de representatieve democratie bevolken en draaiende houden, is immers niet alleen relevant in Nederland, maar ook in andere, oude en nieuwe, representatieve democratieën.